

Düzeltilmemiş İleri Versiyon

Dağıtım.: Genel
9 Nisan 2019

Orijinal: İngilizce
Arapça, Çince, İngilizce, Fransızca,
Rusça ve İspanyolca dillerinde
mevcuttur

Engelli Hakları Komitesi

Türkiye'nin ilk raporuna ilişkin Nihai Gözlemler*, **

I. Giriş

1. Komite, 13 Mart 2019 (öğleden sonra) ve 14 Mart 2019 (sabah) tarihlerinde gerçekleştirilen 439. ve 440. toplantılarında (Bakınız CRPD/C/SR.439 ve 440) Türkiye'nin sunduğu ilk raporu (CRPD/C/TUR/1) incelemiş ve 28 Mart 2019 tarihinde düzenlenen 460. toplantısında aşağıda belirtilen nihai gözlemleri kabul etmiştir.
2. Türkiye'nin Komite'nin raporlama kılavuzlarına uygun olarak hazırlanan ilk raporunu memnuniyetle karşılayan Komite, raporla ilgili soru listesine (CRPD/C/TUR/Q/1) yazılı yanıt (CRPD/C/TUR/Q/1/Add.1) ileten Taraf Devlet'e teşekkür etmektedir.
3. Komite, Taraf Devlet'in heyeti ile yürütülen verimli diyalogu memnuniyetle karşılamaktadır ve ilgili Bakanlıkların ve Kamu Denetçiliği Kurumunun temsilcilerinden oluşan bu güçlü heyet için Taraf Devlet'i tebrik etmektedir.

II. Olumlu yanlar

4. Komite, Taraf Devlet'in Sözleşme'nin İhtiyari Protokolünü Mart 2015 tarihinde onayladığını kaydetmekte ve Sözleşme'nin 2009 yılında onaylanmasından itibaren gerçekleştirilen ilerlemeyi de memnuniyetle karşılamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık ve makul düzenlemeleri tanımlayan 2014 tarihli Engelliler Hakkında Kanunda yapılan değişiklik ve 87 Kanun ve dokuz Kanun Hükmünde Kararıyla yer alan aşağılayıcı terimlerin kaldırıldığı değişiklikleri bilhassa memnuniyetle karşılamaktadır. Komite ayrıca, engelli bireyler için olumlu tedbirlerin alınmasını öngören 2010 tarihli Anayasa değişikliğini de takdir etmektedir.

III. Endişe veren başlıca alanlar ve tavsiyeler

A. Genel İlkeler ve Yükümlülükler (1–4. Maddeler)

5. Komite, engelliliği tespit eden sağlık kurulu raporlarında sık görülen ve engelli bireyleri sağlık durumlarına ve engellerine indirgeyen tıbbi, hayırsever ve ataerkil yaklaşımların uygulamada yaygın olmasından endişe duymaktadır.

* Komitenin yirmi-birinci oturumunda kabul edilmiştir. (11 Mart – 5 Nisan 2019)

** Gayriresmi çeviridir.

6. Komite, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Engelli bireylerin yaşamın tüm alanlarında engelli olmayan bireyler ile eşit olması ve insanlık onuru ile bireysel özerkliklerine saygı gösterilmesine ilişkin ilkelerin desteklenmesi, ve ulusal ve il düzeyinde mevcut mevzuatın ve politikalarının gözden geçirilerek engelliler için insan hakları modeline uyumlu hale getirilmesi;

(b) Engellilik durumunu değerlendirme yöntemlerine ilişkin mevcut mevzuatın değiştirilerek, bu sürece engelli bireylerin kendilerini temsil eden kuruluşlar aracılığıyla dahil olmasının sağlanması ve çoklu değerlendirmelerin ilgili bireye gereksiz bir yük yaratmasının önlenmesi; başvuru sahiplerinin üzerindeki yükün hafifletilmesi ve engelli bireylere yönelik etkili tedbirlerin tutarlı ve şeffaf olmasının sağlanması.

7. Komite, Erişilebilirlik Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planı ile Bakım Hizmetlerine ilişkin 2011-2013 Stratejisi ve Planı kapsamında yer alan alanlara dair güncel ve şeffaf bilgi olmamasından ve bir ilerleme kaydedilmemesinden dolayı endişe duymaktadır.

8. Komite, Taraf Devlet'in, erişilebilirlik ve destek hususlarında kaydedilen ilerlemenin izlenmesi için etkili bir mekanizma kurmasını ve engelli bireylerin kendilerini temsil eden kuruluşlar aracılığıyla izleme faaliyetine katılımını temin etmesini tavsiye etmektedir.

9. Komite, Ulusal Engelli Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planının kabul edilmesi hususunda kaydedilen ilerleme ve 2017'den itibaren karar alma sürecinde engelli bireylerin kuruluşlarına danışılmasını ve katılımlarını sağlayan resmi mekanizmalar hakkında sınırlı bilgi olmasından endişe duymaktadır.

10. Komite, engelli çocuklar dahil engelli bireylerin, kendilerini temsil eden kuruluşlar aracılığıyla Sözleşmenin uygulanması ve izlenmesi sürecine katılımlarına ilişkin 7 sayılı Genel Yorumunu (2018) hatırlatarak, Taraf Devlet'e aşağıda yer alan tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Ulusal Engelli Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı ve programlarının ve ilgili tüm kanun tasarılarının kabul edilmesi için engelli bireylerin kuruluşları ile şeffaf ve kayda değer istişareler yapılması;

(b) Zihinsel ya da psiko-sosyal engelli bireylerin kendilerini temsil eden kuruluşlar kurmasına destek verilmesi ve Sözleşme'nin uygulanmasına dair istişarelere engelli bireylerin dahil edilmesi;

(c) Engelli bireylerin kuruluşlarının kurulması ve faaliyet göstermesi için gerekli desteğin verilerek sürecin kolaylaştırılması; bu kuruluşların Devletten bağımsız ve özerk olmasının garanti edilmesi, kamu kaynakları ve uluslararası işbirliği dahil, yeterli fon mekanizmalarına erişimlerinin temin edilmesi ve güçlendirme ve kapasite gelişimi için destek sağlanması.

B. Spesifik Haklar (Mad. 5–30)

Eşitlik ve ayrımcılık yasağı (Mad. 5)

11. Komite, aşağıda belirtilen hususlardan dolayı endişe duymaktadır:

(a) Engellilik nedeniyle hukuki ehliyetin verilmemesi gibi engelli bireylere karşı ayrımcı olan mevzuat ve uygulamalar; engelli bireylerin hakim, savcı, vali ya da diplomat olarak göreve atanmasını kısıtlayan gerekçesiz hükümler; ve engelliliğe dayalı ayrımcılık yasağının dolaylı ayrımcılığı kapsamaması;

(b) 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 122. Maddesi uyarınca engelliliğe dayalı ayrımcılığın suç sayılması için nefret saikiyle hareket edildiğine dair kanıt göstermenin şart koşulması;

(c) Makul düzenlemelerin yapılmaması durumunda mevzuatta etkili yaptırımların öngörülmemesi ve engelliliğe dayalı ayrımcılığın yapıldığı vakalarda tazminat dahil etkili telafi yöntemleri hakkında bilgi kaynaklarının eksik olması;

(d) Engelli Roman bireyler ya da Kürt kökenli engelli bireyler gibi, etnik gruplara ait engelli bireylere karşı yapılan çoklu ve kesişimsel ayrımcılığa karşı alınan tedbirler ve mevcut durum hakkında bilginin olmaması.

12. Komite, eşitlik ve ayrımcılık yasağına ilişkin 6 sayılı genel yorumunu (2018) hatırlatarak, Taraf Devlet'e aşağıdaki tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Engelli bireylere karşı ayrımcılık yapan hükümlerin kaldırılması için yasal çerçevenin ve ayrıca ayrımcılık karşıtı mevzuatın gözden geçirilerek Sözleşme ile uyumlu hale getirilmesi, özellikle makul düzenlemelerin yaşamın tüm alanlarında uygulanması, ve zihinsel engelliler dahil engelli bireylerin ihtiyacı olan makul düzenlemelere uyulmaması halinde uygun yaptırımların getirilmesi;

(b) Engelliliğe dayalı ayrımcılık vakalarının soruşturulmasında nefret saikiyle hareket edildiğine dair kanıt gösterme şartının kaldırılması;

(c) Cinsiyet, yaş, coğrafi konum, tanımlanan engeller, tazminat ya da yaptırım kararların sayısı ve yüzdesine göre ayrılaştırılmış engelliliğe dayalı ayrımcılık iddialarının, tüm ayrımcılık iddialarının toplam sayısına göre oranının hesaplanarak izlenmesi; yasal tedbirlerin, hukuk yollarının ve ilgili usullerin temin edilmesi, ve makul düzenlemelerin yapılmadığı hallerde uygulanan yaptırım ve cezalar hakkında veri sağlanması;

(d) Azınlık gruplarına ait engelliler dahil engelli tüm bireyler için kapsayıcı eşitlik sağlanması amacıyla, ayrımcılık karşıtı bir politika ve somut tedbirlerin benimsenmesi.

Engelli Kadınlar (Mad. 6)

13. Komite, engelli kadınlar için kapsayıcı eşitliğin sağlanması amacıyla uygulanan kamu politikalarının sonuçlarını ölçen ve izleyen mekanizmaların ve somut göstergelerin eksik olmasından endişe duymaktadır. Komite, engelli kadınların, engelli erkekler ile karşılaştırıldığında, eğitim ve istihdama erişiminin *fiilen* eşitsiz olmasından da endişe duymaktadır. Komite ayrıca, engelli Roman kız çocuklarının kesişimsel ayrımcılığa maruz kalmasından ve bilhassa eğitim alanında dışlanmasından dolayı endişe duymaktadır.

14. Komite, engelli kadın ve kız çocuklarına ilişkin 3 sayılı genel yorumunu (2016) hatırlatarak, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Engelli kadın ve kız çocuklarının gelişimi ve güçlenmesi için olumlu eylem tedbirleri alınarak spesifik politikaların benimsenmesi ve kadınlara yönelik genel kamu politikaları aracılığıyla engelli kadın ve kız çocuklarının haklarının anaakımlaştırılması;

(b) Kadınlara yönelik genel kamu politikaları aracılığıyla, şehirde ve kırsalda engelli kadınlar ve kız çocukları için özellikle eğitim ve istihdam alanında kapsayıcı eşitliğin sağlanmasında kaydedilen ilerlemeye ilişkin kıyas noktaları ve göstergelerin belirlenerek uygulanması;

(c) Engelli Roman kadın ve kız çocukları dahil, tüm engelli kadınlar ve kız çocuklarına karşı uygulanan çoklu ve kesişimsel ayrımcılık biçimlerini ele alan yasa ve politikaların benimsenmesi.

Engelli çocuklar (Mad. 7)

15. Komite aşağıda belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) İlk Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planının (2013-2017) ve Çocuk Koruma Hizmetlerinde Koordinasyon Strateji Belgesinin (2014-2019) uygulanışı ve söz konusu belgelerin engelli çocukların topluma dahil edilmesi ve katılımları ile kamu karar alma süreçleri üzerindeki etkileri hakkında veri ve bilgilerin yetersiz olması;

(b) Kırsal alanda yaşayanlar dahil engelli çocukların toplum içinde desteklenmesi için ve engelli çocukların haklarının ihlal edilmesi halinde şikayette bulunabilmeleri için etkili mekanizmaların olmaması;

(c) Engelli çocukların ailelerine ödenek verilmesi için, engellilik oranının yüzde 40'ın üzerinde olması şartının arandığına dair gelen bilgiler.

16. Komite, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Zihinsel engelli çocuklar dahil engelli çocuklar ile ilgili tüm kuruluşlar ile yakın işbirliği içinde çalışarak ve bu kuruluşların doğrudan katılımı ile, engelli çocukların haklarına ilişkin politikaların ve stratejilerin etkisini izlemek için şeffaf bir mekanizma kurulması;

(b) Engelli çocuklar için erken çocukluk dönemi gelişim programlarının hazırlanması ve kırsal alanda yaşayan çocuklar başta olmak üzere engelli çocuklar ve aileleri için toplum destekli sistemin geliştirilmesi;

(c) Aile içinde, okulda ya da kurumlarda hakları ihlal edilen engelli çocukların, kamu yetkililerine gizli olarak şikayette bulunabilmesine olanak veren bir mekanizmanın oluşturulması;

(d) Tüm engelli çocukların ailelerine çocuk bakımı yardımının uygulanması ve kapsamının genişletilmesi ve tek ebeveynli ailelerin de bu tür olanaklara erişiminin sağlanması.

Farkındalık yaratma (Mad. 8)

17. Komite, engelli bireylerin toplumda damgalandığı ve haklarında olumsuz kalıp yargıların yaygın olduğuna dair gelen bilgilerden ve özellikle aşağıda belirtilen hususlardan dolayı endişe duymaktadır:

(a) Engelli bireylerin toplumda damgalanması ve onlara karşı var olan önyargılar hakkında farkındalık yaratma kampanyalarının olmaması, ve Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) Strateji Belgesinin (2017-2021) iletişim stratejisi planına dair bilgi olmaması;

(b) Sözleşmenin Türkçe İşaret Dili ve Braille alfabesinde çevirisinin olmaması;

(c) Engelli yaşama karşı ayrımcı tutumlar, bebek bekleyen ailelere yönelik danışmanlık hizmetlerinde önyargılı bilgi verilmesi ve özellikle Down sendromu ve spina bifida tanısı konulan durumlarda bu bilgi nedeniyle gebeliğin sonlandırılması;

(d) İlkokul ders kitaplarında engelli bireylerin, “muhtaç” ve “yetersiz” vs. olarak tanımlanması ve “normal bireyler” sayılmadıklarının belirtilmesi.

18. Komite, Taraf Devlet'in engelli bireyler hakkında var olan ayrımcı kalıp yargıları dikkate almasını ve aşağıda belirtilen adımları atmasını tavsiye etmektedir:

(a) Sözleşme'ye uygun kampanyalar dahil, farkındalık yaratma stratejisinin engelli bireylerin kuruluşlarının anlamlı katılımı ile geliştirilmesi ve uygulanması;

(b) Sözleşme'nin Türkçe İşaret Dili, kolay okuma formatı olan Easy Read ve diğer formatlara çevrilmesi ve Sözleşme'nin Braille alfabesindeki versiyonunun yaygın olarak dağıtılması;

(c) Ebeveynlere yönelik destek sistemi hakkında bilgi sağlanması gibi, engelli bireylerin topluma katkıları ve engelli bireylere karşı olumsuz tutumların yok edilmesinin gerekliliği hakkında başta sağlık profesyonelleri ve hizmet sağlayıcılar olmak üzere herkesin farkındalığının artırılması,

(d) Genel nüfus, okullar, kamu görevlileri, özel sektör ve eğitim kuruluşlarını hedef alan kampanyalar aracılığıyla, engelli bireylerin onuru, kapasiteleri ve topluma katkılarına odaklanarak haklarında olumlu algıların ve mesajların yaratılmasının teşvik edilmesi.

Erişilebilirlik (Mad. 9)

19. Komite aşağıda belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Erişilebilirlik ile ilgili standartlar ve mevzuatın sınırlı olması; ve Ulusal Erişilebilirlik Eylem Planı hakkındaki kanunda belirtilen süre sınırlarına uyulmaması;

(b) Elektronik kitlesel medya, e-devlet hizmetleri ve bankacılık hizmetlerinde erişilebilirlik standartlarına uyulmaması halinde uygulanan cezalar ve mali yaptırımlar hakkında kamuya açık, karşılaştırılabilir, güvenilir ve anlaşılabilir verilerin olmaması;

(c) Erişilebilirlik İzleme ve Teftiş Komisyonlarının yasal yükümlülüklerini yerine getirmedikleri ve bu komisyonlar tarafından getirilen yaptırımların uygulanmadığına dair raporlar.

20. Erişilebilirlik hakkında 2 sayılı genel yorumunu (2014) hatırlatan Komite, Taraf Devlet'in ulaşım, bilgi ve iletişim gibi kamu hizmetlerinde ve insan ürünü çevrede evrensel tasarımın kullanılmasını teşvik eden, mevcut engellerin kaldırılması için standartları belirleyen ve detaylı verilere dayalı kapsamlı bir erişilebilirlik yol haritası oluşturmasını tavsiye etmektedir. Komite ayrıca, güncellenmiş bir ulusal veri tabanı ile tüm illerde ve yerel yönetimlerde erişilebilirlik standartlarının uygulanışının izlenmesi için ve erişilebilirlik standartlarına uyulmaması halinde etkili ve uygulanabilir caydırıcı yaptırımların belirlenmesi için Taraf Devlet'in yeterli kaynak tahsis etmesini tavsiye etmektedir.

Yaşam Hakkı (Mad. 10)

21. Komite, kurumda bakılan engelli bireylerin, bilhassa engelli kadınların, durumlarının izlenmemesi, haklarında bilgi olmaması ve engelli bireylere ait ölüm haberlerinden dolayı endişe duymaktadır.

22. Komite, Taraf Devlet'in engelli bireylerin, bilhassa engelli kadınların, ihmal edildiği, muhtaç halde olduğu durumların ve kurumda kalan engelli bireylere ait ölüm vakalarının soruşturulması için etkili ve şeffaf bir mekanizma kurmasını ve ilgili kayıtları kamuya açık ve periyodik olarak yayınlamasını tavsiye etmektedir.

Risk durumları ve insani bakımdan acil durumlar (Mad. 11)

23. Komite, afet riskini azaltıcı tedbirlerin alınması sürecinde engelliler için erişilebilirlik standartlarını temin eden kapsamlı bir strateji ve eylem planına ilişkin bilgi olmamasından endişe duymaktadır. Komite ayrıca, silahlı çatışma, insani bakımdan acil durumlar ve doğal afetlerde engelli bireylerin karşı karşıya olduğu spesifik riskleri Taraf Devlet'in tanımlaması ve ele almasına olanak veren periyodik risk değerlendirmelerinin yapılmaması ve ayrıştırılmış veri toplanmamasından endişe duymaktadır.

24. Komite, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) **2015-2030 Sendai Afet Riskinin Azaltılması Çerçevesi uyarınca, engelli bireyleri de kapsayacak şekilde afet riskinin azaltılması ve insani bakımdan acil durumlar hakkında ulusal strateji ve protokollerin kabul edilmesi;**

(b) **Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının yürüttüğü risk değerlendirmeleri, afet riskinin azaltılması ve veri toplama çalışmalarına engelli bireylerin kuruluşlarının da dahil edilmesi;**

(c) **Afet sonrası rehabilitasyon, yeniden yerleşim, yeniden yapılanma ve inşaat süreçlerinde engelli bireylerin spesifik ihtiyaçlarına duyarlı ve erişilebilir olan beşeri, mali ve teknik kaynakların sürekli temin edilmesi.**

Yasa önünde eşitlik (Mad. 12)

25. Komite aşağıda belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Medeni Kanun uyarınca psiko-sosyal, zihinsel ya da işitme bozuklukları olan bireylerin ehliyetlerini kısıtlayan vesayet uygulaması, ve en az 13,934 engelli bireyin vesayet altında olduğu ve kamu ve özel kuruluşlarda kaldığına dair alınan bilgiler;

(b) Noterlik Kanununda yapılan değişikliklere rağmen, görsel, işitsel ya da konuşma güçlüğü olan bireylerin noterde yapacakları işlemler için yanlarında iki şahit aranması uygulamasının halen devam etmesi;

(c) Engelli bireylerin, bilhassa evlenme ve oy verme hususunda, hukuki ehliyet hakkının ihlal edildiği durumlar hakkında bilgiye erişim olmaması, güvenceler ve hukuk yolları hakkında şeffaf ve etkili verinin eksik olması;

(d) Engelli bireylerin yerine vasilerinin karar verdiği uygulama yerine, engelli bireye karar verme sürecinde destek sağlayan uygulamaya geçme planı hakkında bilgi olmaması.

26. Komite, yasa önünde eşitlik hakkına ilişkin 1 sayılı genel yorumunu (2014) hatırlatarak, Taraf Devlet'e aşağıdaki tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Engelli bireylerin hukuki ehliyetine yönelik kısıtlamaları kaldıran yasa değişikliklerinin yapılması ve vesayet sistemi yerine karar verme sürecinde destek mekanizmalarının uygulanması;

(b) Vesayet altındaki kişilerin kurumlara yatırılmasına ilişkin etkili bir moratoryum uygulanması;

(c) Tüm engelli bireylerin yasa önünde eşit tanınması yönünde değişikliklerin yapıldığı Noter Kanununa uyumun temin edilmesi;

(d) Zihinsel güçlükleri olan bireylerin evlenme ve oy kullanma hakkını resmi sağlık kurulu raporuna tabi tutan Medeni Kanun ve diğer kanunlardaki yasama tedbirlerinin gözden geçirilmesi;

(e) Engelli bireylerin hukuki ehliyetinin tanınması ve karar verme süreçlerinde destek mekanizmaları ile ilgili tedbirler ve iyi uygulamalar hakkında devlet memurlarının, kolluk kuvvetlerinin, hakimlerin ve sosyal hizmet görevlilerinin kapasitesinin geliştirilmesi. Taraf Devlet, karar verme süreçlerinde destek mekanizması hakkında eğitim ve farkındalık artırma faaliyetleri düzenlemek için Kamu Denetçiliği Kurumu ve engelli bireylerin kuruluşları ile ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde işbirliğinde bulunmalıdır ve onları sürece dahil etmelidir.

Adalet erişim (Mad. 13)

27. Komite aşağıda belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Adli işlemlerde, özellikle hukuk davalarında, işitme engelli bireyler için işaret diline resmi çeviri hizmeti sağlanması, işitme ve görme engelli bireyler, işitme güçlüğü olan bireyler ve zihinsel ya da psiko-sosyal engeli olan bireyler için erişilebilir iletişim formatları hazırlanması gibi engelli bireylere yönelik usule ve yaşa uygun düzenlemeler yapılması amacıyla spesifik tedbirlerin alınmaması ve hukuki yolları gösteren şeffaf protokollerin bulunmaması;

(b) Hukukun her alanında engelli bireylere yönelik hukuki yardımın sınırlı olması ve yasal hizmetler hakkında bilgiye erişimin olmaması;

(c) Mahkeme binalarına ve savcılığa fiziksel erişimin önündeki engeller;

(d) Engelli bireylerin hakim ve savcı olarak istihdam edilmesini engelleyen 2802 sayılı Hakim ve Savcılar Kanunu.

28. Komite, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Engelli bireylerin ayrımcılığa maruz kalmadan adalet sistemine erişimini sağlamak ve kolaylaştırmak için, usule ve yaşa uygun düzenlemeler yapılması ve yasalara dayalı açık ve net idari usuller uygulanarak gerekli adımların atılması;

(b) Avukatlar ile iletişim kurma imkanları ve bilgi kaynakları gibi hizmetler aracılığıyla, engelli bireylere erişilebilir ve uygun maliyetli adli yardım sunan insan kaynakları ve mali kaynakların temin edilmesi;

(c) Erişilebilir ulaşım hizmeti dahil, engelli bireylerin, polis karakollarına, mahkemelere ve savcılığa erişimini sağlamak amacıyla yargı sistemi içinde zaman çizelgesi ve kıstas noktaları olan bir plan geliştirerek, gerekli kaynakların tahsis edilmesi;

(d) Tüm engelli bireylerin, hakim, tanık, şikayet sahibi ya da davalı olarak, adalet sistemine etkili katılımına imkan veren ve kolaylaştıran yasal tedbirlerin alınması ve 2802 sayılı Hakimler ve Savcılar Kanununda değişiklik yapılması.

Kişi özgürlüğü ve güvenliği (Mad. 14)

29. Komite aşağıda belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Tehlikeli olduğu farz edilen engelli bireylerin tedavi, rehabilitasyon ya da eğitim amacıyla özgürlüklerinden yoksun bırakılmasına imkan veren ve adalet sisteminin dışına çıkmalarına yol açan Medeni Kanun ve Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun gibi yasalar;

(b) Zihinsel ya da psiko-sosyal engelli bireylerin bakım merkezlerine yatırılması ile ilgili yasal ve idari inceleme mekanizmaları hakkında bilgi olmaması;

(c) Engelli bireylerin polis ve kolluk kuvvetlerine ait kurumlarda erişilebilir koşullar olmadan tutuklu kaldığına dair raporlar.

30. Komite, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Komite'nin engelli bireylerin özgürlüğü ve güvenliğine ilişkin rehber kılavuzu (Bakınız A/72/55, ek) dikkate alınarak, engelli bireylerin tehlikeli olduğu kavramının mevzuattan çıkarılması ve tehlikeli olması nedeniyle engelli bireylerin bakım merkezlerine yatırılmasına dair uygulamaya son verilmesi ve engelli bireylerin özgürlüklerinden yoksun bırakılmalarına yol açan cezai kovuşturma ve cezai sorumluluk alanında yapılan istisnaların kaldırılması;

(b) Usule ve yaşa uygun gerekli düzenlemeler yapılarak, özgürlüklerinden yoksun bırakılan engelli kişilerin temyize başvurmak için hukuki süreçlere eşit erişimlerinin sağlanması;

(c) Gözaltı merkezleri, polis ve kolluk kuvvetlerine ait kuruluşların engelli bireylerin erişimine uygun olmasının sağlanması;

31. Komite Taraf Devlet'i, Sözleşmenin 14. Maddesi ve Sözleşmenin 14. Maddesine ilişkin Komite'nin rehber ilkeleri (2015) (Bakınız Engelli Hakları Komitesinin Raporu Ek No. 55 (A/72/55), Ek I), ve Biyoloji ve tıp hakkında bölgesel toplantı ve tartışmalar yapılarak hazırlanan Tıbbın Uygulanması: İnsan Hakları ve Biyotıp ile ilgili Avrupa Konseyi İnsan Haklarının Korunması ve İnsanlık Onuru Sözleşmesine Ek Protokol (ETS no. 164) (Oviedo Sözleşmesi) aracılığıyla doğan yükümlülükleri doğrultusunda hareket etmeye davet etmektedir.

İşkence, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele veya cezaya maruz kalmama (Mad. 15)

32. Komite aşağıda belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Engelli bireylerin haklarını korumak ve psikiyatri hastaneleri, bakım merkezleri ya da diğer kurumlara istemeden yatırımlarını ve istismar edilmelerini önlemek amacıyla alınan tedbirler hakkında bilgi olmaması;

(b) Cezaevlerinde engelli bireylerin kötü muameleye maruz kalması, engellilere yönelik yeterli düzenlemelerin olmaması ve kötü muamele ve misilleme riskinin olduğu durumlarda hukuki yollara sınırlı erişim olması;

(c) Kötü muameleyi önlemek için bakım merkezlerinin izlenmesine dair bilgi olmaması ve özgürlüklerinden yoksun bırakılmış engelli bireylerin sivil toplum kuruluşlarınca izlenmesinin kısıtlanması.

33. Komite, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Engelli bireylere bakım merkezlerinde uygulanan hücre hapsi, tecrit, fiziksel, kimyasal ya da mekanik kısıtlamalar, elektroşok tedavisi ve diğer tüm istem dışı tedavileri önlemek için gerekli tedbirlerin alınması ve bu vakaların soruşturularak, faillere cezai ve idari yaptırım uygulanması;

(b) Cezaevlerinde engelli bireylere özel bireysel düzenleme yapılması ve erişilebilirlik standartlarının uygulanması için gerekli tedbirlerin alınması; akıl sağlığı tesislerinde ve cezaevlerinde çalışan personele engelli bireylerin hakları konusunda eğitim verilmesi ve bilincin artırılması; gözaltında sorgulama sırasında engelli bireylere adli yardım ve avukata erişimin sağlanması; kötü muamele vakalarında engelli bireylere karşı misilleme yapılmasını önlemek için bir mekanizma oluşturulması ve mağdurları korumak için alınan tedbirler hakkında sistematik olarak bilgi toplanması;

(c) Gözaltı merkezleri ve bakım merkezlerini izleme mekanizmalarının şeffaf ve etkili olmasını ve bu mekanizmalara ait bulguların yayınlanmasının sağlanması; kötü muamele vakaları ile ilgili alınan tedbirler hakkında bilgi toplanması ve mevcut şikayet mekanizmaları ile hukuk yolları hakkında erişilebilir formatlarda bilgi sunulması, yaygınlaştırılması ve engelli bireylerin kuruluşları dahil, sivil toplum kuruluşlarının bağımsız izleme yapabilmesinin sağlanması.

Sömürü, şiddet veya istismara maruz kalmama (Mad. 16)

34. Komite aşağıda belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Özellikle aile içinde, bakım merkezlerinde ve okullarda istismar riskinin yüksek olduğu durumları tanımlayan ve engelli kadın ve kız çocuklarına karşı toplumsal cinsiyet temelli şiddet vakalarını konu alan bir stratejinin olmaması;

(b) Risk altındaki engelli kadınların ya da toplumsal cinsiyet temelli şiddetin farklı biçimlerine maruz kalan mağdurların özellikle "şiddet önleme ve izleme merkezlerinde" bulunan sığınma evlerine erişimlerinin sınırlı olması;

(c) Kamu Denetçiliği Kurumunun (KDK) kurumlar üzerindeki izleme mekanizması ve bulgularına dair raporlar ile İl Müdürlükleri, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu tarafından yürütülen izleme faaliyetleri hakkında kamuya açık bilginin olmaması.

35. Komite, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Engelli kadınlar ve kız çocuklarına karşı toplumsal cinsiyet temelli şiddet hakkında düzenli bilgi yayınlanması; risk ve şiddet olayları hakkında engelli kadın kuruluşları ve akranlar ile çalışılarak farkındalık yaratma ve eğitim verme faaliyetlerinin desteklenmesi ve engelli kadınların ve kızların "Kadın Destek Mobil Uygulamasını" tamamlayıcı nitelikte şiddeti ihbar etme mekanizmalarını kullanmasına imkan veren topluluk ağlarının kurulması. Taraf Devlet, cinsel şiddet ve aile içi şiddet dahil, engelli kadınlara ve kız çocuklarına yönelik toplumsal cinsiyet temelli tüm şiddet biçimlerine karşı ayrımcı olmayan tedbirler almalıdır ve açık ve net yasal ve idari güvenceler benimsemeli;

(b) Sığınma evlerinin erişilebilir olması için tahsis edilen beşeri, teknik ve mali kaynakların artırılması ve, sivil toplum kuruluşları ve engelli kadın kuruluşları ile işbirliği halinde, mevcut bilginin geliştirilmesi ve risk altındaki engelli kadınların ve kız çocuklarının ya da toplumsal cinsiyet temelli şiddet mağdurlarının sığınma evlerine erişimleri önündeki tutumsal, usuli ve fiziksel engellerin tanımlanması;

(c) Sözleşmenin 16 (3). Maddesi uyarınca, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun (TİHEK) işlevsel, yapısal ve mali açıdan bağımsızlığının sağlanması ve TİHEK'in işkenceyi önleme ulusal mekanizması olması itibariyle, engelli bireylerin kaldığı psikiyatri hastaneleri ve diğer kurumlarda işkencenin önlenmesi ve izlenmesi faaliyetlerinin görev tanımı içinde yer alması.

Kişisel bütünlüğün korunması (Mad. 17)

36. Komite, zihinsel ya da psiko-sosyal engelli kadınların zorla kısırlaştırıldığı ve zorla kürtaj edildiğine dair raporlardan endişe duymaktadır. Komite ayrıca, engelli bireylerin rızası olmadan vasi ya da üçüncü tarafların tıbbi müdahale talep ettiği ya da izin verdiği durumlarda engelli bireylerin fiziksel ve zihinsel bütünlüğünü güvence altına alacak usuller hakkında bilgi olmamasından da endişe duymaktadır.

37. Komite, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Mevcut mevzuat gözden geçirilerek, hukuki ehliyetlerinden yoksun bırakılmış engelli bireylerin velisi ya da vasisi olarak hareket eden üçüncü tarafların rızası ile yapılan tıbbi müdahalelerin yasaklanması ve engelli bireylerin hür iradesine ve tercihlerine riayet eden ve onurlarını ve bireysel özerkliklerini koruyan karar verme süreçlerine destek mekanizmalarının desteklenmesi;

(b) Zorla kürtaj ve kısırlaştırma operasyonlarının yasaklanması için gerekli tedbirlerin alınması, zorla tıbbi müdahalenin zararlı bir uygulama olduğuna dair farkındalığın artırılması ve engelli bireylerin tıbbi ve cerrahi tedavisi yapılmadan önce bilgilendirilerek rızalarının alınması;

(c) Hastaların hakları ile ilgili broşürler, sosyal medya yayınları ve rehber bilgilerin Easy Read gibi kolay erişilebilir formatta ve sade bir dilde hazırlanmasının sağlanması ve engelli bireyler ve sağlık bakım merkezlerinde çalışan doktor ve sağlık personelinin bu yayınlardan haberdar edilmesi;

(d) Herhangi bir tıbbi müdahaleye zorla maruz kalan engelli bireylere tazminat, telafi ve rehabilitasyon gibi hukuk yollarının temin edilmesi, İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu tarafından elde edilen bilgi doğrultusunda süratle işlem yapılması ve mağdurlara yardım edilmesinin sağlanması.

Hareket özgürlüğü ve uyrukluk (Mad. 18)

38. Komite, aşağıda belirtilen hususlarda sınırlı bilgi olmasından dolayı endişe duymaktadır.

(a) Taraf Devlet'te bulunan engelli göçmen işçi, sığınmacı ve mültecilerin durumu ve oranı

(b) Ülkeye yerleşim öncesi yapılan işlemler dahil, tüm göçmenlik ya da sığınmacılık işlemleri süresince engelli bireylerin yararlanabileceği usule uygun düzenlemeler ve destek sistemi, ve göçmenlik ile ilgili çalışan ve mülteci statüsünün verilmesi kararını alan yetkili personele verilen eğitimler;

(c) Engelli göçmen işçiler, sığınmacılar ve mültecilerin hakları ile ilgili kamu politikaları ve programlar, ve engelli mültecilerin ihtiyaçlarının tanımlanmasında engelli kuruluşlar dahil, sivil toplum kuruluşlarının katılımı.

39. Komite, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Taraf Devlet'te engelli göçmen işçiler, sığınmacılar, mülteciler dahil hareket halindeki engelli bireylerin durumu hakkında cinsiyet, yaş, etnik köken vs. gibi unsurlara göre ayrıştırılmış veri toplanması ve araştırma yapılması; kamu politikaları ve programlarını bilgilendirmek amacıyla engelli kuruluşları dahil çok-paydaşlı bir mekanizmanın kurulması.

(b) Sözleşme uyarınca engelli bireylerin hakları konusunda koruma masalarında çalışan görevlilerin eğitilmesi; göçmenlik, mülteci statüsünün belirlenmesi ve yeniden yerleştirme süreçlerinde usule uygun düzenlemeler yapmak ve destek sağlamak üzere bir protokolün benimsenmesi ve mevcut düzenlemeler ve destek sistemi hakkında bilgilerin engelli bireyler için Easy Read gibi erişilebilir bir formatta

hazırlanması ve göçmen, sığınmacı ve mülteci topluluklarına ana dillerinde bilgi verilmesi;

(c) Kamu politikaları ve programlarında engelli göçmen işçiler, sığınmacılar ve mültecilerin dikkate alınması ve başta engelli mülteci kadınlar olmak üzere engelli göçmen işçiler, sığınmacılar ve mültecilerin ihtiyacı olan destek, erişilebilirlik ve makul düzenlemeleri temin edecek beşeri, mali ve teknik kaynakların sağlanması.

40. Komite, engelli bireylerin havayolu ile seyahat etmesi için sağlık raporu alma şartının olduğu ve zihinsel ve psiko-sosyal engelli bireylerin yurtdışına seyahat etmesi için vasilerinden onay alması gerektiğine dair edinilen bilgilerden endişe duymaktadır.

41. Komite, Taraf Devlet'in sağlık raporu ve üçüncü tarafların onayı gibi engelli bireylerin ülke içinde ve dışında serbest dolaşımını önleyen ayrımcı şartların kaldırmasını tavsiye etmektedir.

Bağımsız yaşama ve topluma dahil edilme (Mad. 19)

42. Komite aşağıda belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Engelli bireylerin bağımsız yaşama ve kendi ikamet yerlerini seçme haklarını tanıyan yasal bir çerçevenin olmaması;

(b) Engelli bireylerin yaygın olarak, engellilik türlerine göre "umut evleri" gibi tesislerde kalması ve engelli çocukların çocuk bakımevi ve yetim evlerinde kalması;

(c) Engelli bireylere verilen destek hizmetlerinde tıbbi bir yaklaşımın hakim olması ve kurumlar ile ilişkilendirilmesi, bilhassa otistik bireylerin etkilendiği "tarama", "tani", "müdahale" ve "rehabilitasyon" amaçlı destek verilmesi; ve engelli bireylerin mevcut destek biçimleri ve desteğe erişim mekanizmalarından yeterince haberdar olmaması;

(d) Engelli bireylerin kişisel yardım alması için gerekli tedbirlerin olmaması ve evde bakım desteği için sağlanan asgari ücretin engelli bireylerin kendisi yerine hısımları ya da vasilerine verilmesi;

(e) Engelli bireylerin topluma dâhil edilmesini kolaylaştıran erişilebilir toplum hizmetlerine yönelik bütüncül bir yaklaşım olmaması, bilhassa toplumda barınma hakkına erişimin sağlanmasına yönelik tedbirlerin olmaması.

43. Komite, bağımsız yaşama ve topluma dâhil edilmeye ilişkin 5 sayılı genel yorumu (2017) uyarınca, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanununun gözden geçirilerek, Sözleşme'ye uyumlu hale getirilmesi; bu doğrultuda engelli bireylerin bireysel bir hak olarak bağımsız yaşama haklarının tanınması, ve engelli bireylerin istedikleri yerde ve istedikleri kişiler ile yaşamayı seçme özerkliğinden yararlanmasını kolaylaştıran tedbirlerin alınması;

(b) Engelli bireyler ve çocuklara yönelik kurum bakımının kaldırılması amacıyla, engelli kuruluşları ile istişare halinde, ulusal ve il düzeyinde somut bir zaman çizelgesi ve kıstas noktaları olan bir strateji benimsenerek, uygulanması ve izlenmesi; ve kurum bakımı yerine engelli bireylerin bağımsız yaşamasına destek verilmesi;

(c) Yaş ya da engele bakılmaksızın engelli bireylere bireyselleşmiş destek sağlanması için daha çok kaynak tahsis edilmesi, ve tüm illerde engelli tüm bireyler için insan hakları temelli akıl sağlığı hizmetlerinin sunulması;

(d) Engelli bireylerin bağımsız yaşaması ve topluma dahil edilmesi için gerekli desteğe nasıl erişebileceklerine dair engelli bireylere ve ailelerine sistematik olarak bilgi sunulması;

(e) Düşük maliyetli barınma, insan ürünü çevre, kamu alanları ve ulaşım dâhil, engelli bireylere toplum içinde daha fazla erişilebilirlik sağlanması için gerekli politika ve yasaların yürürlüğe girmesi ve mali kaynakların tahsis edilmesi.

Düşünce ve ifade özgürlüğü ve bilgiye erişim (Mad. 21)

44. Komite aşağıda belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Türkçe işaret dilinde nitelikli çevirmenlere sertifika veren bir mekanizma olmaması ve devlet dairelerinde, okullarda ve kültürel etkinliklerde Türkçe işaret dilinin kullanımını teşvik etmek ve yaygınlaştırmak için alınan tedbirlerin yetersiz olması;

(b) Kırsal alanda yaşayan engelli bireylerin bilgi edinmesi için Braille alfabesi, Easy Read gibi erişilebilir formatların kullanımını geliştirmek ve erişilebilir bilgi ve iletişim teknolojileri olanaklarını sağlamak için yeterli tedbirlerin alınmaması;

(c) Web İçeriği Erişilebilirlik Kılavuzlarının yeterince uygulanmaması, bu kılavuzlara uyan kamu web sitelerinin düşük oranda olması ve sadece belli sayıda yayın organında işaret dili çevirisi ve sesli betimleme kullanılması.

45. Komite, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) **İşitme engelli bireylere yönelik kuruluşlar ile birlikte çalışarak, kaliteli çeviri hizmetlerinin sunulması için bir mekanizma kurulması;**

(b) **Braille, Easy Read gibi erişilebilir formatlar, iletişim yöntemleri ve araçların kullanımının teşvik edilmesi ve kolaylaştırılması; ve bilhassa kırsal alanda yaşayan engelli bireylerin, düşük maliyetli yazılım ve yardımcı ekipman dahil, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişiminin sağlanması;**

(c) **Devlete ait web sitelerinin erişilebilir olması için gösterilen çabaların iki katına çıkarılması; internette bilgi hizmeti sunan özel kuruluşların tüm engelli bireyler için erişilebilir formatlarda bilgi sunmasının temin edilmesi ve erişilebilirlik standartlarına uymayan yayın şirketlerine yaptırım uygulanması.**

Hane ve aile hayatına saygı (Mad. 23)

46. Komite, zihinsel ya da psiko-sosyal engelli bireylerin evlenmesi ve aile kurması için "tıbben bir mani" olmadığını gösteren sağlık raporu alınmasını şart koyan Medeni Kanun hükümlerinden endişe duymaktadır. Komite ayrıca, engelli bireylerin damgalanarak ebeveyn rolünü üstlenmelerinin engellenmesinden ve engelli çocukların ailelerine yönelik desteğe erişimin kısıtlı olmasından, bu desteğin sadece yoğun desteğe ihtiyacı olan engelli çocukların ailelerine sağlanan yardım ile sınırlı olmasından dolayı endişe duymaktadır.

47. Komite, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) **Medeni Kanunda engelli bireylerin evlenme hakkını engelleyen hükümlerin iptal edilmesi, ve engelli bireylerin evlenme, aile kurma, çocuk sahibi olma ve ilişki kurma haklarından herkes ile eşit şekilde yararlanmasının sağlanması;**

(b) **Engelli ebeveynler ve ailelerin çocuklarını evde yetiştirebilmesi için gerekli tedbirlerin alınması, engelli bireylerin çocuk sahibi olmasına yönelik sosyal önyargıların ortadan kaldırılması, ve bu doğrultuda ailelere yeterli aylık yardım ve destek sağlanması;**

Eğitim (Mad. 24)

48. Komite aşağıda belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Her açıdan ayrımcı bir uygulama olan ayrı eğitimde ısrar edilmesi, kapsayıcı eğitim sisteminin olmaması, okullarda fiziksel erişilebilirlik koşullarının iyileştirilmesine rağmen eğitimin her düzeyinde makul düzenleme ve desteğin olmaması;

(b) Ana akım okullarda bireyselleşmiş destek alan engelli çocuklar hakkında sistematik veri olmaması;

(c) Okul müfredatının, özellikle matematik ve programlama derslerinin, engelli öğrencilerin ihtiyaçlarına göre uyarlanmamış olması; öğretmenlerin ve öğretmen olmayan okul personelinin kapsayıcı eğitim ve eğitim kalitesinin artırılması konularında eğitilmiş olmaması ve bu durumun işite ve görme engelli çocukların fiilen eğitimden mahrum kalmasıyla sonuçlanması.

49. Komite, kapsayıcı eğitime ilişkin 4 sayılı genel yorumu (2016) uyarınca, Taraf Devlet'e alttaki tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Kapsayıcı eğitimin temel bir hak olarak kanunen tanınması, ve uygun beşeri, teknik ve mali kaynaklar ile birlikte yüksek eğitim dahil her düzeyde kapsayıcı eğitimin uygulanması için gerekli kamu politikaları ve stratejilerinin benimsenmesi;

(b) Zihinsel engelli çocuklar dahil, tüm engelli çocuklar için yeterli oranda bireyselleşmiş destek ve makul düzenleme olması ve diğer çocuklar ile eşit olarak nitelikli kapsayıcı eğitim almalarının sağlanması;

(c) Kapsayıcı eğitim sisteminin yerleşmesi için yaş, cinsiyet, engellilik türü ve konuma göre ayrıştırılmış verinin sistematik olarak toplanması;

(d) Öğrencilerin ihtiyaçlarına göre belirlenmiş müfredat hazırlanması, öğretmenler ve eğitim sisteminde çalışan diğer personele Sözleşme uyarınca engelli bireylerin hakları konusunda eğitim verilmesi ve kapsayıcı eğitimin desteklenmesi için yeterliliklerinin geliştirilmesi.

Sağlık (Mad. 25)

50. Komite aşağıda belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Hastanelerin ve diğer sağlık bakım hizmetlerinin engelli bireyler için yeterince erişilebilir, elverişli ve uygun maliyetli olmaması, özellikle özel tedavi, fizik tedavi, muayene ekipmanı ve bilgiye erişimin yetersiz olması;

(b) Sağlık personelinin önyargılı tutumları nedeniyle engelli bireylerin cinsel ve üreme sağlığına erişiminin engellenmesi; konsültasyon ya da muayeneler sırasında engelli bireylerin mahremiyetini koruyucu tedbirlerin olmaması;

(c) Aile hekimliği, mobil sağlık hizmetleri, hastalar için ulaşım servisi ve sağlık hizmetlerine erişimi bilhassa kırsal alanda kolaylaştıran şartlı nakit transferi sistemine dahil olan engelli bireyler hakkında cinsiyet, yaş, etnik köken, göçmenlik statüsü temelinde ayrıştırılmış verinin olmaması.

51. Komite, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Engelli bireyler için sağlık hizmetlerinin daha erişilebilir, elverişli ve uygun maliyetli hale getirilmesi; genel sağlık sigortası, erişilebilir ekipman, özel hasta bakımı ve engelli bireylerin ihtiyacı olan erişilebilir bilgi ve çeviri hizmetleri gibi hususların sağlık hizmetlerinin altyapısına yapılan yatırımlarda dikkate alınması;

(b) Cinsel ve üreme hakları dahil engelli bireylerin hakları konusunda sağlık profesyonellerinin eğitiminin ve bilincinin artırılması, ve tıbbi muayene ve konsültasyonlarda engelli bireylerin mahremiyetine saygı gösterilmesi için gerekli protokollerin benimsenmesi;

(c) Aile hekimliği, mobil sağlık hizmetleri ve hastalar için ulaşım servisi gibi toplum temelli sağlık hizmetlerini izleme mekanizmalarının uygulanarak, engelli bireylerin özellikle kırsal alanlarda bu programlara ne ölçüde eriştiğinin ve sunulan hizmetlerin kapsamının tespit edilmesi;

Çalışma ve istihdam (Mad. 27)

52. Komite aşağıda belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Engelliliğe dayalı ayrımcı politikaların uygulanması, engelli bireylere işgücü piyasasında istihdam fırsatları yaratmak yerine bilhassa zihinsel ya da psiko-sosyal engelli bireyler için korumalı işyerlerinin teşvik edilmesi;

(b) Bireyselleşmiş destek ve makul düzenlemeler sunmayan ve makul düzenleme standartlarına uymayan işyerlerine uygulanan etkili yaptırımlar hakkında yeterli bilgi olmaması;

(c) Kamu sektöründe yüzde 3 oranında engelli istihdam edilmesi için konulan kotaya ve özel sektörde engelli bireyler için belirlenen istihdam kotalarına yeterince uyulmaması,

53. Komite, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Korumalı işyerleri uygulaması ve ilgili yasa, politika ve uygulamaların kaldırılması; zihinsel ya da psiko-sosyal engelli bireyler ve engelli kadınlar dâhil tüm engelli bireyler için tüm sektörlerde kapsayıcı, açık ve erişilebilir bir iş piyasası olmasını teşvik etmek üzere kıstas noktaları ve zaman çizelgesi olan bir strateji benimsenmesi ve çalışma yeterliliği ve girişimcilik konularında sürekli eğitimin ve iş yönetimi için teknik yardımın temin edilmesi;

(b) İş ve istihdam alanında engelliliğe dayalı ayrımcılık yapılan durumlarda tazminat verilmesi gibi etkili hukuk yollarının mevzuatta yer alması;

(c) Kamu idaresi ve diğer çalışma sektörlerinde uygulanan istihdam kotalarında eşit şartlar aranması, istihdamda kota sistemine uyumun izlenmesi ve ilgili verinin toplanması; ve kota sistemine uyulmayan durumlarda yeterli yaptırımın uygulanması;

(d) Sözleşme'nin 27. Maddesi ile Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının 8.5 sayılı hedefi arasındaki ilişki dikkate alınarak, engelli bireylerin eşit işe eşit ücret ilkesi uyarınca verimli ve insana yakışır şekilde istihdam edilmesi.

Yeterli yaşam standardı ve sosyal koruma (Mad. 28)

54. Komite aşağıda belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Mali krizlerin engelli bireyler, aileleri ve engelliliğe bağlı ihtiyaçlarından kaynaklanan ek masrafları karşılama güçleri üzerindeki olumsuz etkisi;

(b) Engelliler için aylık yardım programı ve sosyal konut projeleri gibi sosyal programlarda, engelli bireylerin tıbbi engellilik değerlendirilmesi, ailelerinin gelir durumu ve uyukları temelinde dışlandığı, ve mülteciler ya da insani ikamet iznine sahip kişilere verilen nakit yardımın uluslararası işbirliğine bağlı olduğuna dair bilgiler;

(c) Engelli kadınlara bağlanan engellilik aylığında toplumsal cinsiyete dayalı fark

55. Komite, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Mali kriz zamanlarda, krizin engelli bireyler üzerinde orantısız olumsuz etki yaratmasını önlemek amacıyla, engelliliğe bağlı ekstra masraflar için verilen aylık yardım dâhil, engelli bireylerin sosyal korumaya erişimleri ve yeterli gelir düzeyleri olduğunun temin edilmesi ve kamu politikalarında bu teminata her zaman yer verilmesi;

(b) Engelli aylığının bağlanması için aranan kriterlerin değiştirilmesi; söz konusu kriterlerin ve destek düzeylerinin engellilik insan hakları modeline uygun olması ve tüm engelli bireyleri kapsaması; insani ikamet iznine sahip engelli bireyler, engelli sığınmacılar ve mültecilere nakit yardımı sağlayan programlara ait mali kaynakların sürdürülebilir olması ve genişletilmesi;

(c) Sosyal koruma programları çerçevesinde aylık yardımı alan engelli kadınların sayısının artırılması için spesifik tedbirlerin alınması.

Siyasal ve toplumsal yaşama katılım (Mad. 29)

56. Komite aşağıda belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Zihinsel ya da psiko-sosyal engelli bireylerin seçme ve seçilme hakkını kullanmasını engelleyen yasa hükümleri;

(b) Oy merkezlerinin ve seçim sandıklarının erişilebilir olmaması ve Braille, işaret dili ve Easy Read gibi erişilebilir formatlarda malzeme ve bilginin eksikliği;

(c) Seçim ve siyasi süreçlerde engelli bireylerin ihtiyaçlarının dikkate alınması için seçim görevlilerine yönelik eğitim programları gibi farkındalık artırıcı bilginin olmaması;

57. Komite, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunun değiştirilerek, zihinsel ya da psiko-sosyal engelli bireylerin seçme ve seçilme haklarını yasaklayan hükümlerin kaldırılması;

(b) Oy merkezlerinde, kırsal ve merkezden uzak alanlarda olan seçim sandıklarına bilhassa özen gösterilerek, tüm engelli bireyler için erişilebilir formatlarda bilgi ve materyalin hazır edilmesi, oy kullanımı için erişilebilir ortam olması ve kapalı oy kullanma usulünün temin edilmesi;

(c) Engelli bireylerin seçim ve siyasi süreçlere etkili katılımlarının sağlanması amacıyla, engelli bireylerin hakları konusunda seçim görevlilerine seçim sürecinin her aşamasında uygun eğitim verilmesi.

Kültürel hayata katılım, rekreasyon, eğlence ve spor (Mad. 30)

58. Komite, kör, görme ya da matbuat engelli bireylerin basılı yayınlara erişimine olanak tanıyan "Kör, Görme veya Diğer Matbuat Engellilerin, Yayımlanmış Eserlere Erişiminin Kolaylaştırılmasına Dair Marakeş Sözleşmesini" Taraf Devlet'in henüz onaylamamış olmasından endişe duymaktadır.

59. Komite, Marakeş Sözleşmesinin en kısa sürede onaylanması ve uygulanması için Taraf Devlet'i uygun tüm tedbirleri almaya teşvik etmektedir.

60. Komite, engelli bireylerin ana akım spor etkinliklerine katılma ve spor tesislerinden yararlanmalarına dair sınırlı bilgi olmasından endişe duymaktadır.

61. Komite, engelli bireylerin ana akım spor etkinliklerine engelli olmayan bireyler ile eşit temelde, mümkün olan en geniş ölçüde ve her seviyede katılımlarının teşviki için Taraf Devlet'in gerekli tedbirleri almasını tavsiye etmektedir.

C. Özel yükümlülükler (Mad. 31–33)

İstatistikler ve veri toplama (Mad. 31)

62. Komite, Ulusal Engelliler Veri Bankasının tüm engelli bireyleri kapsamaması, mesela kurumda bakılan engelli bireylerin veri bankasında yer almaması nedeniyle endişe duymaktadır. Komite ayrıca, engelli bireylerin durumu ve haklarından yararlanma konusunda karşılaştığı engelleri tanımlayan ve yaş, cinsiyet, coğrafi konum ve diğer kriterlere göre ayrıştırılmış veri olmamasından endişe duymaktadır. Komite, engelli kuruluşlar dahil, sivil toplum kuruluşlarının istatistik ve veri toplama süreçlerine katılmamasından dolayı da endişe duymaktadır.

63. Komite, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Engelli bireylerin durumu ve haklarından yararlanma hususunda karşılaştığı engeller ile ilgili bilgi toplanması sürecinde Washington Engellilik İstatistikleri Grubu tarafından önerilen soruların kullanılması, ve verilerin yaş, cinsiyet, coğrafi konuma göre ayrıştırıldığı, ikamet bilgisi ve engel türünün de belirtildiği merkezi bir veri tabanının düzenli olarak güncellenmesi;

(b) Engelli bireylerin engelli kuruluşlar aracılığıyla veri toplama sürecinin planlanması ve tasarım aşamalarına aktif olarak dahil olması ve yakın işbirliği yapılması için gerekli tedbirlerin alınması.

Uluslararası işbirliği (Mad. 32)

64. Komite, aşağıda belirtilen hususları endişe ile gözlemlemektedir:

(a) Engellilik ile ilgili konuların Taraf Devlet'in teknik işbirliği ve yardım programlarına dahil edilmesini konu alan kılavuzlar hakkında bilgi olmaması;

(b) Engelli kuruluşları dâhil, sivil toplum kuruluşlarının engelli bireylerin haklarının uygulanması amacıyla kullanılan uluslararası fon kaynaklarına erişimine dair bilginin olmaması;

(c) 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminin uygulanması için yürütülen çalışmalarda Sözleşme'ye uymak için alınan tedbirler hakkında bilgi olmaması.

65. Komite, Taraf Devlet'e altta belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Engellilik ile ilgili konuları uluslararası kalkınma politikalarının ayrılmaz bir parçası olarak ele alan uluslararası işbirliği kılavuzları ve politika çerçevelerinin benimsenmesi ve yeterli kaynakların tahsis edilmesi;

(b) Engelli kuruluşların ulusal ve uluslararası kaynaklardan fon almasına ya da talep etmesine imkân sağlanması;

(c) Kamu bütçesiyle ilgili süreçlere, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının ulusal düzeyde izlenmesi sürecine ve uluslararası karar alma ve işbirliği mekanizmalarına engelli kuruluşları aracılığıyla engelli bireylerin de aktif olarak dahil edilmesi ve yakın işbirliği yapılması.

Ulusal uygulama ve izleme (Mad. 33)

66. Komite aşağıda belirtilen hususlarda endişe duymaktadır:

(a) Sözleşmenin uygulanmasına ilişkin yeni temas noktası olan Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün Sözleşme'nin uygulanışı ile ilgili yasal, politika ve programlarda engelli kuruluşları ile yakın işbirliği kurmak için gerekli mekanizmalara sahip olmaması;

(b) Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TIHEK) ve Kamu Denetçiliği Kurumunun (KDK), Sözleşme'nin uygulanışını izlemek için gerekli bağımsız statüye sahip olmaması ve insan haklarının desteklenmesi ve korunması için kurulan ulusal kurumlara ilişkin Paris Prensiplerine uymaması;

(c) Engelli Hakları İzleme ve Değerlendirme Kurulu'nun faaliyetlerine, çatı kuruluşlar dahil, engelli kuruluşlarının sistematik olarak dahil edilmemesi.

67. Komite, Taraf Devlet'e aşağıda belirtilen tavsiyelerde bulunmaktadır:

(a) Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün, engelli kuruluşları ile iştişarede bulunma görevi dâhil, ulusal ve il düzeyinde kapasitesinin güçlendirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması; ve Sözleşme'nin tüm politika sektörlerinde yaygın hale getirilmesi;

(b) Sözleşme'nin 33 (2). Maddesi uyarınca bağımsız izleme çerçevesinin, insan haklarının desteklenmesi ve korunması amacıyla kurulmuş olan ulusal kurumların statüsüne ilişkin prensiplere (Paris Prensipleri) ile tam olarak uyumlu olduğunun temin edilmesi; ve bağımsız izleme çerçevelerinin rolü hakkında Komite'nin usul kurallarının (bakınız CRPD/1/Rev.1, ek) dikkate alınması;

(c) Sözleşme'nin 33 (2). Maddesi ve Komite'nin 7 sayılı genel yorumu (2018) uyarınca, Sözleşme'nin uygulanışının bağımsız olarak izlenmesi sürecine engelli bireylerin tam ve etkili katılımının sağlanması ve yeterli kaynağın temin edilmesi.

IV. Takip

Bilginin yaygınlaştırılması

68. Komite, Taraf Devlet'ten bu Nihai Gözlem Raporunda yer alan tavsiyeleri yerine getirmesini beklemektedir ve Taraf Devlet'in dikkatini 12 (b) ve 53 (a) sayılı paragraflarda yer alan ve acil tedbirlerin alınmasını gerektiren tavsiyelere çekmek istemektedir. Komite Taraf Devlet'in nihai gözlemlerini değerlendirilmeleri ve eyleme geçmeleri için Hükümetin, Meclisin, ilgili bakanlıkların, yerel yetkililerin ve eğitim,

sağlık ve hukuk gibi ilgili meslek gruplarının ve, modern sosyal iletişim stratejileri aracılığıyla, medyanın gündemine taşınmasını tavsiye etmektedir.

69. Komite, Taraf Devlet'in, sivil toplum kuruluşlarını, bilhassa engelli kuruluşlarını, periyodik raporların hazırlanması sürecine dahil etmesini kuvvetle teşvik etmektedir.

70. Komite, Taraf Devlet'in nihai gözlemleri, ulusal ve azınlık dillerinde, işaret dilinde ve Easy Read gibi erişilebilir formatlarda, engelli bireyler ve ailelerine, sivil toplum örgütleri ve engelli kuruluşlar dahil yaygın şekilde dağıtımını yapmasını ve hükümetin insan hakları ile ilgili web sayfasında yayınlamasını beklemektedir.

Bir sonraki rapor

71. Komite, Taraf Devlet'in ikinci, üçüncü ve dördüncü periyodik raporları birleştirerek tümünü en geç 28 Ekim 2023 tarihi itibarıyla göndermesini ve mevcut sonuç gözlemlerinin uygulanışına dair bilgiyi de rapora eklemesini talep etmektedir. Komite, Taraf Devlet'i, söz konusu raporları Komite'nin sadeleştirilmiş raporlama usulüne göre göndermeye davet etmektedir. Sadeleştirilmiş rapor usulüne göre Komite, ilgili Taraf Devlet'in rapor gönderme tarihinden en az bir yıl önce bir konu listesi hazırlamaktadır. Taraf Devlet'in konu listesine vereceği yanıtlar rapor yerine geçmektedir.
